

GAP Projesinin Türkiye'nin Ekonomik, Sosyal ve Dış Politikasına Etkileri Üzerine Görüşler

Akif KUNDAKÇI*

ÖZET

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Adıyaman, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Batman, Siirt, Şırnak ve Mardin olmak üzere 8 ili kapsayan bölgenin, sosyo-ekonomik kalkınmasında, öncelikle sulama ve hidroelektrik üretimine dönük, sanayi, ulaşım ve sosyal sektörleri içeren, 13 büyük projenin toplamından ibarettir.

GAP'ın gerçekleştirilmesi ile bölgeye yetişmiş insan gücü gelişimin hızlanması sonucu, tarımsal kalkınma, ulaştırma ve destek hizmetleri de gelişecektir. Böylece iç barış ve refahı sağlayacak olan Türkiye, dış politikada daha güçlü, inanılır ve örnek bir ülke konumuna gelecektir.

SUMMARY

**The Views About The Effects of GAP Project to The Economic,
Social and Foreign Politics of Turkey**

South-East Anatolia Project is made up of the total of 13 big projects containing industry, transport and social sectors belonged to watering and hydroelectric production of the region containing these 8

* Doç. Dr.; U.Ü. Ziraat Fakültesi Gıda Bilimi ve Teknolojisi Bölümü.

cities which are Adiyaman, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Batman, Siirt, Şırnak and Mardin.

As a result of speeding the coming of the skilled men into the region by the realization of GAP, agricultural development, transport and the support services will progress too. Therefore, Turkey, which supplies peace at home and wealth to the region, will come to a reliable, stronger and a nominee country position in the foreign politics.

GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), bölgede bulunan 8 ili kapsayan, bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasında, genel gelişme ve kalkınma yönlerini açıklığa kavuşturan büyük ve entegre bir projedir. Kapsamı içinde Adiyaman, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Batman, Siirt, Şırnak ve Mardin illeri bulunmaktadır.

GAP birçok baraj, sulama tesisleri, hidroelektrik santralleri, çeşitli tarımsal yapı, ulaştırma, sanayi, eğitim ve diğer sektörleri kapsamaktadır. Bölge toplam ülke yüzölçümünün % 9.5'una denk düşen 73.863 km²'lik bir alana sahiptir. Güneydoğuda Irak ve güneyde Suriye ile komşu olan bölge Türkiye'nin Güneydoğusunu kapsamaktadır. Yüksek gelişme potansiyeli olan ve Kuzey mezopotamya bölgesi içinde yer alan Güneydoğu Anadolu Bölgesinin kalkınmasında eşgüdümü sağlamak ve yönlendirmek üzere devlet, Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde kurumsal düzenlemeler yapmıştır. Devletin bu düzenlemelerdeki temel amacı; proje tanımlaması, eşgüdüm, mali yönetim ve diğer ilgili alanlarda uygulamaya yönelik bir yönetim oluşturmak olmuştur. Sonuçta bugün kısaca GAP adı verilen büyük ve entegre bir organizasyon ortaya çıkmıştır.

GAP bölgesi Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden biridir. Bölgenin kişi başına gayrisafi yıllık hasılası, ülkenin kişi başına gayrisafi yıllık hasılasının yaklaşık yarısı kadardır. Bununla birlikte bölge buğday, et ve süt ürünleri dahil temel gıda maddeleri bakımından kendine yeterli düzeydedir. Nüfus yoğunluğu km²'ye 58 kişi olup, Türkiye ortalamasının altındadır. Proje bölgenin az gelişmişlik zincirini kırarken, Türkiye'nin üretim potansiyeline dışsattımına ve Ortadoğudaki stratejik önemine güç katacaktır.

1- GAP Nedir ve Ne Amaçlamaktadır?

GAP projesi öncelikle sulama ve hidroelektrik enerjisi üretimine dönük 13 büyük projenin toplamından ibarettir. Bu projeler Dicle ve Fırat nehirleri ile kolları üzerinde 21 baraj ve 17 hidroelektrik santralının yapımını öngörmektedir. Proje tamamlandığında 1.6 milyon ha. arazinin sulanması ve 7.500 Megawattın üzerinde bir kurulu kapasite ile yılda 26 milyar kwh'lık elektrik enerjisi üretilmesi hedeflenmektedir. Planlanan toplam sulama alanı, Türkiye'deki ekonomik ola-

rak sulanabilir toplam alanın % 19'una (8.5 milyon ha.'ın); ve toplam yıllık elektrik üretimi, Türkiye'nin ekonomik olarak gerçekleştirebilir elektrik enerjisi potansiyelinin (118 milyar kwh) % 22'sine karşılık gelmektedir.

GAP dünyada bugüne kadar denenmiş bölgesel kalkınma projelerinin en iddialılarından biridir ve bu proje sulama ve elektrik enerjisi projelerine ek olarak sanayi, ulaşım ve sosyal sektörlerde dahil tüm ilgili sektörleri kapsamaktadır. Proje bu hali ile bölgenin ve ülkenin üretim ve gelir potansiyeline olumlu etkide bulunurken Ortadoğu ülkelerinin gereksinimi olan bitkisel ve hayvansal besinler için bir üretim alanı olacaktır.

Devlet olarak Türkiye'nin politikası bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılığının giderilmesini hedeflemektedir. Bu yalnız adil bir kalkınma özleminin yansımaları olmayıp aynı zamanda az gelişmiş bölgelerdeki gizli potansiyellerin ortaya çıkarılmasının, bölgesel olarak kendi başına ekonomik büyüme, toplumsal uyum ve dışatımın artırılması şeklindeki ulusal amaçların gerçekleştirilmesinde katkısı olacağı yolunda doğru bir tanımlamadan kaynaklanmaktadır. Ekonomik büyüme ile bağlantılı olarak sosyal hizmetler sektörünün de geliştirilmesi zorunludur. Bu nedenle GAP sulama ve enerji projelerine yapılan yatırımları daha verimli kılmak için, ilgili diğer proje ve sektörlerle yapılacak olan yatırımları da iyi planlamak ve eşgüdümlemek gereklidir. Bu kaygılar ve amaçlar GAP kapsamındaki projelerin tutarlı ve uzun vadeli bölgesel kalkınma planı çerçevesinde ele alınmasını gerektirmiştir. Böylece GAP doğmuştur, büyümektedir.

Amaç; büyüyen ve serpilerek bu çocuğu sağlıklı ve dengeli bir erişkin olarak Türkiye'nin yarınına ulaştırabilmek, üretken ve etkin kılabilmektir.

Yıllık Kalkınma Planlarımızın temel amaçlarını özetleyecek olursak (GAP Master Planları):

- Ulusal savunma gereksinimlerini gözeterek bir yapı içinde istihdamı artırmak, geliş dağılımını iyileştirmek, dışatım artışını desteklemek, dışatımda sanayinin payını artırmak ve gelişme potansiyelini kullanmak,
- Dengeli ekonomik büyümeyi sürdürmek ve enflasyonu kontrol altına almak,
- Bir yandan makro politik önlemleri alırken ve gerekli idari düzenlemeleri yaparken ekonomiyi piyasa mekanizmasına uyarlamak ve özel sektörü güçlendirmek,
- Sosyal-denge, uluslararası rekabet ve kendi kendine yeterliliği sağlamak amacıyla, hem maddi hem de beşeri kaynakları etkin bir şekilde kullanmak,
- Dış ödemeler dengesini dışatımın yapısını zenginleştirerek, artış hızını sürdürerek ve yabancı sermaye yatırımlarını destekleyerek, dengeye kavuşturmak.

Bu ulusal amaçlara ulaşmada az gelişmiş bölgelerin kalkındırılmasının büyük etkisinin olacağı açıktır. Son amaç; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden başlayarak kalkınmada öncelikli yörelerin geliştirilmesi, bu arada sosyal barışı gelişmişlik farklılıklarını en aza indirerek sağlamak, ülkeyi Atatürk'ün hedef gösterdiği çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarmaktır.

Ülkemizin sosyo-ekonomik bütünlüğü içinde GAP bölgesinin kalkınma potansiyelinin ulusal kalkınma amaçları doğrultusunda hayata geçirilmesi için bölgesel açıdan şu hususların hedef alınmasının gerektiği ifade edilebilir.

- Bölge ve gelişmiş bölgeler arasında varolan gelir farklılığını azaltmak amacıyla ekonomik yapıyı iyileştirerek gelir düzeyini yükseltmek,
- Kırsal kesimde verimliliği ve iş olanaklarını arttırmak,
- Bölgedeki kentlerin nüfus emme kapasitesini arttırmak,
- Bölge kaynaklarının etkin kullanımıyla kararlı ve sürekli bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesi, dışsattım artışının desteklenmesi ve sosyal düzenin sağlanması gibi ülke çapındaki kalkınma amaçlarına katkıda bulunmaktadır.

2- GAP'ın Türkiye Ekonomisine Etkisi

Bölgenin tarım ve enerji potansiyelinin harekete geçirilmesi ile endüstriyel kalkınmanın gerçekleştirilmesinin Türkiye'nin tarımsal ve tarıma dayalı sanayi ürünleri üretimini dolayısıyla dışsattımını olumlu yönde etkileyecektir. Bu alandaki amaçlar şöyle özetlenebilir (Gap Master Planları):

1. Kırsal kesimdeki gelir seviyesini arttırmak; bunu sağlamak için yazlık ve kışlık ekim dahil seracılığı, küçük baş ve büyük baş hayvan yetiştiriciliği yanında kümes hayvancılığını, su ürünleri üretimini geliştirerek tarımsal üretim faaliyetlerini çeşitlendirmek ve tarımsal verimliliği arttırmak.

2. Bölgede kurulacak olan tarımsal ürünleri işleme sanayilerine yeterli girişi sağlamak.

3. İhraç edilebilir ürünleri iç pazar gereksiniminin üstünde üretmek üzere faaliyette bulunmak.

Bölgenin sanayileşmesi için hedeflenen amaçlar şöylece sıralanabilir:

1. Bölgedeki sanayileşmeyi teşvik etmek için kamu alt yapı tesislerinin tamamlanması ve refah düzeyini yükseltecek yatırımların gerçekleştirilmesi, bunun sağlanması için bu hizmetlere bağlı sanayi kuruluşlarının karşılaştıkları darboğazları giderecek, diğer taraftan da eğitim hizmetlerine ve teknik eğitime olan talebi arttıracaktır.

2. Yüksek ücret ödeyebilen iş kollarında istihdam olanaklarını arttırarak bölgesel gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesine katkıda bulunmak.

3. Dışsatımı ve diğer döviz kazandırıcı hizmetleri arttırarak ülke çapındaki plan hedeflerine katkıda bulunmak.

Amaçlanan bu hedeflere ulaşmadaki başarının düzeyi Türkiye ekonomisinin gelişmesine ve kalkınmaya katkıda bulunmayı o ölçüde arttıracaktır.

GAP ile birlikte 1.656.627 ha. alanın sulu tarıma açılması sağlanacak ve tarımsal ürün artışı Türkiye ekonomisine büyük katkıda bulunacaktır. Ayrıca dünyadaki beslenme sorunu gözönüne alındığında projenin önemi daha da artmaktadır. GAP uygulamasından beklenen artış karşılaştırıldığında projenin önemi daha kolay anlaşılacaktır.

Tablo: 1
GAP İle Beklenen Ürün Artışının Türkiye'nin Bugünkü Üretimi İle Karşılaştırılması

Ürün Adı	Türkiye Üretimi (ton)	GAP İle Artış (ton)	% Artış
Pamuk	580.000	685.500	% 118
Tütün	117.000	18.000	11
Pancar	14.308.375	4.098.895	29
Yağlıtohumlar	1.807.904	1.327.820	73
Mısır	1.500.000	117.869	8
Pirinç	168.000	141.838	84
Sebze-bostan	12.398.950	3.153.842	28
Hayvan yemi	4.836.454	1.092.898	24
Bağ	3.300.000	47.922	2
Antep Fıstığı	23.000	66.458	289
Meyve	1.303.900	660.019	51

Kaynak: Taysun (1990).

Tablodaki değerlerde pamuk lif olarak alınmıştır. Pamuk çeşidi yağlı tohumlara dahil edilmiştir. Bu tablo incelendiğinde GAP ile beklenen ürün artışının ülke için önemi kolayca anlaşılacaktır. Bu niceliklerdeki tarımsal ürün artışının dünya çapında insanlığa yararlı olacağı da açıktır. Daha iyi anlaşılabilmesi için tablo incelendiğinde özellikle pamuk ve antep fıstığındaki artış Türkiye'nin bugünkü üretiminden fazla olmaktadır. Tekstil ürünleri ülkemizin bugünkü dışsatımında birinci sırayı alırken, antep fıstığı da dışsatım ürünlerimiz arasındadır. Diğer ürünlerdeki artış % 84 ile % 2 arasında değişmektedir. GAP tam anlamıyla tamamlandığında, diğer bir deyimle proje hedeflerine ulaşıldığında Türkiye'nin büyüklüğüne yeni büyüklükler katacaktır. Bu proje parasal değerinin yanında açlık sorunu giderek büyüyen dünyamız insanına olan doyurucu katkısı yanında ülkesel ve bölgesel refaha olan olumlu katkıları kalkınmamıza yeni bir

ivme kazandıracak dolayısıyla bölgesel gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılmasında önemli rol üstlenen sosyal yönü de ağır basan bir projedir.

GAP'ın tarımsal boyutu yanında hidroelektrik enerjisi üretimi ile de ülke ekonomisine katkısı çok büyüktür. Toplam 13 alt projeden oluşan GAP bünyesinde büyüklü-küçüklü 29 baraj, 7 pompaj sulaması, 9 cazibe ile sulama, yağmurlama sulama, regülatörler ve yükleme havuzları ile 26.4 km uzunluğunda ve 7.62 m çapında çift sulama tüneli bulunmaktadır. Proje tamamlandığında üreteceği toplam elektrik enerjisi niceliği 25.000 GVS olabilecektir. Bu 26 milyar kwh elektrik enerjisine eşdeğer olup Türkiye'nin elektrik enerjisi arzının % 25'ini ve hidroelektrik enerji santrallerinin üretiminin % 85'ini oluşturacaktır. Yapılan çalışma ve etüdler Fırat ve Dicle nehirlerinin hidroelektrik enerji kapasitelerinin sırasıyla 35.000 GVS ve 12.000 GVS olduğunu ve Türkiye'nin toplam hidroenerji potansiyelinin % 30 ve % 10'unu, birlikte % 40'ını oluşturduğunu göstermiştir. Böylesine önemli bir potansiyelin yararlanılabilir hale getirilmesinin Türkiye'nin kalkınmasına ve gücüne yapacağı etki açıktır. Bunun yanında GAP'la birlikte tarıma dayalı olarak kurulacak sanayi, diğer imalat sanayileri, turizm ve hizmetler sektörlerindeki gelişmeler ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli roller oynayacaktır. Türkiye'nin ekonomik açıdan Ortadoğu ve dünyadaki rolünün ve etkinliğinin artmasına neden olacaktır. Çünkü ekonomisi güçlü bir ülkenin dünyada oynadığı rol daha etkin olacaktır. Türkiye her yönüyle irdelendiğinde bölgenin önderliğine aday bir ülkedir.

3- GAP'ın Türkiye'nin Sosyal Politikasına Etkisi

GAP bölgesinde nüfus artış hızı, 1945'ten bu yana sürekli olarak ülke ortalamasının üstünde olmuştur. Bölge nüfusu esas itibarıyla kırsal karakterlidir. Nüfusu 2000'den az olan yerlerdeki nüfus bölge nüfusunun % 44'ünü barındırır (1985 sayımı). Nüfusu 20000'den çok olan yerlerdeki kentsel nüfus bölge nüfusunun % 44'ten fazlasını barındırır. 1985 sayımına göre nüfusu 50.000'den fazla yerleşimlerdeki nüfus % 31'dir. Bugün bölge nüfusu ülke nüfusunun % 8.5'ünü barındırmaktadır. Kadın başına doğurganlık oranı 7'dir ve ülke ortalamasının üstündedir.

Bölge ekonomisinin önümüzdeki 20 yılda gelişmesi ve istihdam olanaklarının artmasıyla, dış gücün azalması, hatta bölgenin diğer illerden çok insan gücü alması sözkonusu olacaktır. Ancak ekonomik gelişme ve bunun sonucu olarak eğitim ve sağlık hizmetlerinde oluşan gelişmeler, doğurganlık düzeyi üzerinde azaltıcı etki yapacaktır. Zira ekonomik kalkınma tüm kalkınan ülkelerde bu etkiyi yapmıştır. Ekonomik kalkınma bugün sürekli bölgeden batıya, büyük kentlere olan göçün gelecekte aksi yönde çevre iller ve diğer yörelerden kalifiye işçi, yetişmiş sanayi elemanı, polikültür tarım konusunda deneyimli nüfusun bu bölgeye akmasına hizmet sektörleri ile de diğer kesim insanların gelmesine dolayısıyla yörenin göç veren değil, göç emen bir bölge olmasına neden olacaktır.

İşgücü ve bölgeye yeni katılanların eğitimi için çeşitli eğitim hizmetlerinin örgütlenmesi gerekecektir. Önümüzdeki yıllarda sulu-polikültür tarımın yapılması, tarım makinalarının daha yoğun kullanımı, bakımı ve onarımı, tarımsal girdi ve çıktıların pazarlanması (iç ve dış) gibi bilgi ve beceri isteyen alanlardaki gelişmeler bölgeye yetişmiş insan gücü gelişini hızlandıracaktır.

Tarımsal kalkınma, ulaştırma ve destek hizmetlerini de geliştirecektir. Kurulacak tarıma dayalı sanayi birimleri konuya ilişkin teknik eleman, üst düzeyde yetişmiş eleman ve ara eleman gereksinimini arttıracaktır. 2000'li yılların başında kentsel nüfus toplam nüfusun 2/3'ünü aşacaktır. Bu da sosyal hizmetlerin yükünün kentsel nüfusa kaymasına neden olacaktır. Bu ve diğer gelişmeler Türkiye'nin sosyal politikalarında kapsamlı bir organizasyonu (eğitim, sağlık, hizmetler vb.) gerektirecektir. GAP bölgesinde bazı yerleşim birimlerinin hızlı büyümesi beraberinde birtakım sorunları da getirecektir. Bunlara hazırlıklı olmak, çözüm yollarına ilişkin senaryoları planlamak Türkiye'nin bugününün gündeminde olan sosyal politikaları içermektedir. GAP projesi kapsamında bunların tümü (eğitim, sağlık, haberleşme, ulaşım, yeniden planlı yerleşim, hizmet sektörleri vb.) planlanıp aksatılmadan yapılmalıdır.

4- GAP'ın Türkiye'nin Dışpolitikasına Etkileri*

GAP'ın tamamlanması ile bölgede üretilecek bahçe ve tarla tarımı ürünleri ile hayvansal ürünler fazlası, bu konuda dışalım yapmak durumunda olan komşu ülkelere satılacaktır. Bölgeye çok yakın olması günlük hasat sonrası birçok bahçe ürünü sebzenin ve meyvenin taze olarak pazar alanına ulaşmasını kolaylaştıracaktır. Fırat ve Dicle sularının dizginlenmesi ve suyun Orta Doğuda kıt oluşu, onun stratejik bir madde olmasını güçlendirmektedir. Türkiye'de kıt olan buna karşın komşu ülkelerde bol olan petrol ile su ortadoğu ülkeleri arasında ekonomik bir entegrasyonun oluşmasını kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla bölge ülkeleri arası ilişkiler daha sıcak ve ortak manevi değerlerin ötesinde karşılıklı çıkar dayalı organik bağlarla bağlanmış ve güçlendirilmiş olacaktır.

Her ne kadar Ortadoğuda 2000'li yıllarda çıkacak bir su savaşı senaryoları bazı ortalık karıştırıcı mihraklar ve ülkelerce yazılıp oynanmaya çalışılıyorsa da suların ve petrolün adil paylaşımı, karşılıklı ekonomik bağımlılığın ve entegrasyonun artırılması ile birlikte inanç birliğinin bölge uluslarını daha çok kaynaştırması daha büyük bir olasılıktır. Aksi olasılıkların azalması için Ortadoğu ülkelerinin de demokratikleşmeden ve dünyadaki son değişmelerden nasiplerini almaları, barışçı ve çağdaş yönetimlerin buralarda egemen olması gerekmektedir.

Askeri temele dayanan rejimlerin zaman zaman halkın dikkatlerini başka yöne çekmek ve bu arada yönetimlerinin sürmesini sağlamak için sun-i krizler ya-

* Dış politikaya ilişkin yazılanlar yazarın kişisel görüşlerini kapsamaktadır.

ratma yoluna gittikleri sık görülen olaylardır. Yunan cuntasının doruğa çıkartılan 1974 Kıbrıs krizi, Arjantin'de Falkland olayı, Saddam Hüseyin'in neden olduğu son kriz bunlara örnek gösterilebilir.

Bu nedenle Türkiye bundan böyle dış politikasını yöndendirirken Yüce Atatürk'ün dediği gibi "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesi doğrultusunda bölge ülkeleri ile dost olmak, varolan sorunların çözümünde barışçı olmak, büyük ülke olmanın, gücünün ve potansiyelinin verdiği emniyetle bölge ülkeleri için danışılan, ekonomik ilişkileri, dostluk ilişkileri sıcak olan güven verici bir ülke olmak durumundadır.

Balkanlar, Doğu Avrupa, Kafkas-Orta Asya ve Ortadoğu arasında bir köprü konumunda olan Türkiye bu jeopolitik ve stratejik konumunu iyi değerlendirir, güven duyulan bir ülke olduğunu, barışçı bir ülke olduğunu çevre ülkelere inandırabilirse, haklının yanında yer alırsa geleceğin güçlü, kalkınmış, büyük ülkelerinden biri olmaya aday olmaktan öte büyük ülke olacaktır.

Ancak bu amacına ulaşmak için uzun dönemli stratejilerini çizip bölgesel işbirliği olgularının yaşama geçirilmesine, barış ortamının uluslararası düzeyde oluşturulmasına çalışılırken iç barışı sağlamak, demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olmanın, çağdaş demokrasinin gereği ulusal gelirin adil paylaşımı, işsizlik sorununa çözüm bulunması, sosyal güvenliğin tam olarak gerçekleştirilmesi, bölgelerarası kalkınmışlık farkının en aza indirilmesi, herkese insanca yaşamının ortalama koşullarını sağlayacak bir gelir düzeyinin sağlanması çağdaş Türkiye'nin içte halletmek zorunda olduğu acil sorunlarıdır.

Sonuç olarak; iç barışı ve refahı sağlayan bir Türkiye dış politikaya yönelik çizdiği amaçlar için daha güçlü, daha inanılır ve örnek alınır bir ülke konumuna gelecektir. Ele geçen bu tarihi fırsatı dünyadaki son değişmelerin ışığı altında değerlendirmek zorundayız.

KAYNAKLAR

- TAYSUN, A. 1990. GAP ve Türkiye'nin Kalkınmasındaki Önemi, Ege Üniv. Ziraat Fakültesi (Basın Bülteni), Bornova.
- ANONİM, 1989. GAP Master Plan Çalışması, Master Plan Nihai Raporu, Cilt 1, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- ANONİM, 1989. GAP Master Plan Çalışması, Master Plan Nihai Raporu, Cilt 2, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- ANONİM, 1989. GAP Master Plan Çalışması, Master Plan Nihai Raporu, Cilt 4, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- ANONİM, 1986. DSİ-GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu, Ankara Üniv. Ziraat Fakültesi, Ankara.

- SÖNMEZ, N., BALABAN, N., KARADENİZ, M.M. 1985. Güneydoğu Anadolu Projesi ve Entegre Bölge Kalkınma Yaklaşımı, TÜBİTAK-Tarım ve Ormancılık Araştırma Grubu, Ankara.
- TEKİNEL, O., ÇEVİK, V., KANBER, R., BAYTORUN, N. 1987. Güneydoğu Anadolu Projesinin Yörenin Kalkınmasına Beklenen Etkileri, Çukurova Üniversitesi Yayını, Adana.